

KVINNER FOR LANDBRUK

- et prosjekt om kvinners framtidsmuligheter i nordnorsk landbruk

1996 - 1998 SLUTTRAPPORT

*Utarbeidet ved Kvinneuniversitetet Nord av Bjørg Skotnes i samarbeid med
Asbjørg Fyhn og Liv Toril Pettersen.*

KVINNER FOR LANDBRUK

- et prosjekt om kvinners framtidsmuligheter i nordnorsk landbruk

1996 - 1998

Sluttrapport

Utarbeidet av: Bjørg Skotnes

**i samarbeid med: Berit Woie Berg
Asbjørg Fyhn
Liv Toril Pettersen
Lars Smeland**

INNHold

DEL I:

SLUTTRAPPORT “KVINNER FOR LANDBRUK”

1. Innledning.....	s, 1
Målsetningene.....	s, 2
2. Organisering og metode.....	s, 2
Metode: Prosessorientert arbeid.....	s, 4
3. Deltakerne: Hvem var de?.....	s, 4
4. Kurssamlingene.....	s, 6
Første samling.....	s,
Arbeidet mellom samlingene.....	s,
Andre samling.....	s,
5. Evaluering.....	s, 7
6. Hva fikk deltakerne ut av prosjektet?.....	s, 7
7. Hva mente foreleserne?	s, 8
8. Kvinneuniversitetet Nords evaluering.....	s, 8
9. Å måle endringer.....	s, 9
10. Konklusjon.....	s, 11
11. Oppfølging av “Kvinner for landbruk”.....	s, 12

DEL II:

SKISSE AV AKTIVITETER OG ARBEIDSMÅTER I PROSJEKTET.....s, 16

Referanser.....s,

Vedlegg:

- A. Liste over foredrag og foredragsholdere
- B. Evalueringsskjema brukt på samlingene
- C. Spørreskjema

DEL I: Sluttrapport “Kvinner for landbruk”¹

Innledning

Kvinneuniversitetet Nord (KUN) har kvinner i primærnæringene som et av sine satsingsområder. Prosjektet “Kvinner for landbruk” er en del av denne satsingen. Prosjektet har hatt faglig basis i Asbjørg Fyhns forskning om kvinner i Troms-jordbruket og nordnorsk landbruk. “Kvinner for landbruk” er utarbeidet av KUN i samarbeid med Asbjørg Fyhn.

Formålet med prosjektet “Kvinner for landbruk” var å mobilisere til økt aktivitet for kvinner knyttet til det tradisjonelle landbruket i Nord-Norge. Dette skulle skje gjennom å bevisstgjøre kvinner i landbruket, forvaltningen, utdanningsinstitusjoner og politikere på landbrukets betydning og kvinners rolle i landbruket i et historisk- og nåtidsperspektiv. Fokus ble rettet fremover med vekt på kvinners stilling i landbruket og deres muligheter for å påvirke utviklingen i landbruket og bygdene.

Bakgrunnen for prosjektet “Kvinner for landbruk” er at kvinner i liten grad er synlige innenfor landbruksnæringa, til tross for at kvinnene har en sentral rolle i de aller fleste landbrukshushold og i bygdesamfunnene. (Borchgrevink 1989, Fyhn 1991, 1992a, 1997, Magnussen og Mariussen 1994). Studier viser at kvinnene legger ned mye arbeid i produksjon på gården, i tillegg til at de utfører nødvendig hus- og omsorgsarbeid slik at husholdet fungerer og mannen kan konsentrere sin arbeidsinnsats om det rent produksjonstekniske (Fyhn 1992b og 1997, Labugt 1989, Øien 1990). Kvinners jordbruksinntekter er imidlertid lavere enn deres arbeidsomfang skulle tilsi (Dale 1993, Fyhn 1985). Det arbeidet mange kvinner legger ned i gårdsdriften er heller ikke synlig verken i statistikk (f.eks. som registrerte brukere) eller for offentligheten.

Kvinnenes arbeid i husholdet og deres deltakelse i landbruket, direkte og indirekte, har stor betydning, ikke bare for produksjonen, men også for den sosiale og kulturelle reproduksjonen i bygda og samfunnet (Fyhn 1992a). Kvinnenes rolle som omsorgspersoner, som hovedansvarlige for oppdragelsen av neste generasjon, som kulturbærere og tradisjonsformidlere gjør dem til bærebjelken for mange lokalsamfunns vitalitet og overlevelse.

Kvinner deltar i dag ikke i utformingen av landbrukspolitikken i samme grad som menn. Kvinner er underrepresentert i landbruks- og samvirkeorganisasjoner, noe både landbrukskvinneforskning og organisasjoner har påpekt (se f.eks. Fyhn 1997, Meistad 1993, Norges Bondelag 1996), og generelt deltar færre kvinner enn menn i plan- og beslutningsprosesser, særlig på kommunalt nivå (KUN 1996). Undersøkelser viser imidlertid at landbrukskvinner er interessert i og opptatt av landbrukspolitiske spørsmål, og at de ønsker å delta i utformingen av næringa og lokalsamfunnet (Fyhn 1992b). Men ofte støter kvinnene på flere typer hindringer som organisasjonskultur og struktur, holdninger, praktiske forhold og omsorgsforpliktelser (Fyhn 1997, Meistad 1993).

¹ Denne sluttrapporten gir en kort oppsummering av alle sider av prosjektet og gir samtidig en evaluering av prosjektet. Mer informasjon finnes i forprosjekteringen og Midtveisrapporten.

Målsetningene

Prosjektet har hatt tre hovedmålsetninger:

1. Styrke kvinners muligheter til å delta aktivt i utviklingen av landbruket og lokalsamfunnene.

Målsettingen for prosjektet er at kvinner i landbruket skal få (økt) innflytelse på utformingen av framtidens landbruk og utviklingen av bygdene. Prosjektet skal motivere og mobilisere landbrukskvinner til økt aktivitet for å påvirke egen framtid og bygdas framtid. Dette skal blant annet skje gjennom å sette fokus på kvinnes betydning for landbruket og deres rolle som matprodusenter. Videre ved at kvinner gis inspirasjon til å (fortsett) være engasjerte. Synliggjøring, holdningsendring, deltakelse/innflytelse og kvalifisering er viktige stikkord i prosjektet.

Gjennom kontakt med landbruksforvaltning, politikere og organisasjoner skal prosjektet bidra til synliggjøring av landbrukskvinner overfor disse gruppene. Via media skal prosjektet bidra til å synliggjøre kvinner i landbruket og betydningen av deres innsats for allmennheten.

2. Stimulere til kunnskaps- og erfaringsutveksling mellom kvinner i landbruksnæringen, og å stimulere prosesser der kvinner jobber ut fra sin til egen situasjon, i forhold til gården og bygda.

Prosjektet skal gi kvinner i landbruket anledning til å møtes, diskutere og utveksle erfaringer og ideer. Prosjektet skal først og fremst skape møtesteder for kvinner på gård, men også arenaer der kvinner på gård og kvinner i forskning, landbruksforvaltning og organisasjoner kan møtes. Gjennom utveksling av erfaringer er målet bevisstgjøring, inspirasjon og nytenkning - og å sette i gang prosesser. Hensikten er å bidra til å få fram muligheter for kvinner i landbruket, og å legge grunnlaget for handlingsrette tiltak. Det er sentralt at landbrukskvinner møtes og etablerer kontakt, utveksler ideer og initierer framtidige tiltak. Videre er hensikten å stimulere til samarbeid med tanke på å danne nettverk.

3. Fokuserer på matproduksjon i nordnorsk og global sammenheng.

Prosjektet fokuserer på betydningen av landbruk og matproduksjon, og på kvinners muligheter og rolle innenfor det tradisjonelle landbruket, som motvekt til mange andre kvinneprosjekter hvor fokuset er på etableringer utenfor landbruket. Målet er å legge grunnlag for næringsutvikling ut fra kvinners interesser og ønsker innenfor landbruket.

2. Organisering og metode

Kvinneuniversitetet Nord (KUN) var administrativt og økonomisk ansvarlig for prosjektet. En styringsgruppe med fire medlemmer var sammen med KUN faglig ansvarlig for prosjektet. Styringsgruppen var satt sammen av representanter fra forvaltningen, forskningsmiljø, landbruket og KUN. Medlemmene var:

Berit Woie Berg, Kvinneuniversitetet Nord
Inger Teigstad, Fylkesmannens landbruksavdeling
Asbjørg Fyhn, Universitetet i Tromsø
Merethe Thorsen Lagesen, Nordland Bondekvinnelag,

Liv Toril Pettersen, Kvinneuniversitetet Nord (sekretær)

Det ble også etablert en referansegruppe som skulle fungere som en ressurs- og idégruppe. Referansegruppen var sammensatt av representanter fra følgende organisasjoner og etater:

Nordland Bondelag
Nordland Bonde- og småbrukarlag
Troms Bondekvinnelag
Finnmark Bonde- og småbrukarlag
Jordbrukssjefen i Steigen
Leder av forsøksringen i Nord-Salten

Prosjektet ble finansiert av Bygdeutviklingsfondet i Nordland, Landbruksdepartementet og KUN, og det ble gjennomført i Nordland fylke. Opprinnelig ble det planlagt at prosjektet skulle gjennomføres i alle de tre nordligste fylkene, men det ble ikke bevilget midler fra Bygdeutviklingsfondene i Troms og Finnmark.

Prosjektperioden har strukket seg over tre år, og arbeidsmessig har prosjektet bestått av fire deler:

1. Planlegging og forberedelser (1995/96)
2. Kurs og oppfølging/veiledning(vår og høst 1997)
3. Dokumentasjonsarbeid (høst 1997 og vår 1998)
4. Forberedelser til oppfølging av prosjektet (vår 1998)

Arbeidet med prosjektet startet høsten 1995 med utarbeiding av prosjektbeskrivelse og søknader om finansiering. KUN samarbeidet om dette med forskere, landbruksforvaltningen og kvinner på gårdsbruk. Sommeren 1996 startet planleggingen av samlingene og informasjonsarbeidet. Informasjonsbrosjyren ble distribuert via Bondekvinnelagene, Bonde- og småbrukerlagene og Bondelagene i Nordland. Videre ble det sendt brosjyrer til landbrukskontorene i alle kommunene i Nordland, og kontorene ble bedt om å spre informasjon om prosjektet. I tillegg sendte Fylkesmannens landbruksavdeling brosjyrer direkte til de 1500 kvinnene som stod i sentralregisteret. Vi brukte også nettverksgrupper i Nordland, NettNo, for å spre informasjon.

Hovedvekten i prosjektet var på “Kurs og oppfølging”, del 2. Det ble dannet fire kursgrupper ut fra deltakernes geografiske bosted: Vesterålen/Lofoten, Indre Salten /Ofoten, Sør og Midt Helgeland og Ytre Salten /Helgeland. For hver av gruppene ble det arrangert to helgesamlinger med et halvt års mellomrom, vår og høst 1997. Kursgruppa i Sør og Midt Helgeland kombinerte den andre samlingen med en fagdag på Tjøtta fagsenter i forkant. Fagdagen ble arrangert i samarbeid med Planteforsk/Tjøtta fagsenter etter initiativ fra gruppa selv.

Det var flere oppslag om prosjektet i media. Dette var resultat av en bevisst mediestrategi for å synliggjøre prosjektet og kvinner i landbruket. Totalt laget aviser i Nordland 10 reportasjer om prosjektet.

I tillegg til arbeidet blant landbrukskvinnene har prosjektet bidratt til å bygge opp den faglige kompetansen til KUN. Dette førte blant annet til deltakelse på en internasjonal konferanse i

regi av European Society for Rural Sociology på Kreta i 1997. Under denne konferansen presenterte Liv Toril Pettersen artikkelen: "Women for agriculture - the empowerment of farm women".

Metode: Prosessorientert arbeid

Prosjektet hadde som mål å bevisstgjøre og mobilisere. Dette krevde deltakerstyring og prosessorienterte arbeidsmetoder. Metodene som ble brukt under samlingene var en veksling mellom foredrag, gruppediskusjoner og plenumsdiskusjoner. Kurssamlingene vår og høst hadde ulikt innhold med hensyn til valg av tema og arbeidsmetoder.

Prosjektet tok utgangspunkt i deltakernes egne erfaringer, deres opplevelse av egen situasjon og deres ideer til handling. Målet var å sette igang prosesser som kunne bevisstgjøre deltakerne på egne ressurser, kunnskaper og ferdigheter slik at holdninger ble bearbeidet og egne ønsker tydeliggjort. Videre skulle prosjektet bidra til at deltakerne ble klar over muligheter og barrierer når det gjelder å utforme sin egen og bygdas framtid.

Foredragsholdernes rolle var å gi kunnskap som kunne bidra til ny innsikt, mens kurslederne skulle lede prosessene, bidra med veiledning og videreformidle ønsker om kontakt med enkeltpersoner, institusjoner og organisasjoner.

Den prosessorienterte og deltakerorienterte arbeidsmetoden betydde at KUN måtte være åpen for endringer av tema og til dels arbeidsmetoder underveis i prosjektet. Målsettingen var at første samling skulle legge grunnlaget for arbeidet og sette igang prosessene, mens det på andre samling skulle jobbes med den mer handlingsrettede delen. Det betydde at tema for andre kurssamling i stor grad var avhengig av hva som kom ut av første kurssamling, fordi en viktig del av målsetningen var å videreføre og utvikle nye aktiviteter utfra deltakernes ønsker og behov.

3. Deltakerne: Hvem var de?

Det kom totalt 111 påmeldinger til prosjektet. Av disse deltok 77 kvinner på de fire vårsamlingene, fra Bindal i sør til Andøya i nord. Det var deltakere fra i alt 24 kommuner. Tre kommuner, Meløy, Andøy og Nesna skilte seg ut med relativt høyt deltakerantall. Det var deltakere fra alle regionene i fylket, bortsett fra Ofotregionen.

Prosjektet var lagt opp slik at de to samlingene var knyttet til hverandre, og den andre samlingen var en fortsettelse av den første i tema og metode. På høstsamlingene deltok 39 kvinner. I de fleste tilfellene var det arbeidsforhold, oppgaver i gårdsdrifta eller omsorgsoppgaver som gjorde at deltakere ikke kunne komme på den andre samlingen. Enkelte sa også at temaene for høstsamlingene ikke var så aktuelle, mens noen få ikke møtte på andre samling, fordi den første samlingen ikke svarte til forventningene.

Deltakerne på kurssamlingene var en sammensatt gruppe - fra helt unge odelsjenter til voksne kvinner som drev gården alene. Noen var gårdbrukere på heltid og betraktet seg selv som bønder, en del jobbet utenfor gården enten heltid eller deltid og deltok i varierende grad i gårdsarbeidet, mens noen definerte seg som husmødre. Flere av deltakerne var i en livssituasjon der de måtte tenke gjennom hva de skulle gjøre videre og ta et valg om å øke sin

innsats i landbruket eller kanskje gå ut av næringen. Noen av deltakerne hadde nettopp tatt et valg om å gå inn i landbruket. Aldersspredningen var stor med hovedvekt på kvinner i 30-40 årene. Tabellene nedenfor gir en pekepinn om hvem deltakerne var. Informasjonen er hentet fra en spørreundersøkelse (se vedlegg C) som ble foretatt blant deltakerne på prosjektet. Av de 77 deltakerne svarte 68 på undersøkelsen (n = 68).

Tabell 1: *Deltakernes alder.*

Alder	Antall	Prosentandel
20 - 29 år	4	5,9
30 - 34 år	7	10,3
35 - 39 år	21	30,9
40 - 44 år	15	22,1
45 - 49 år	8	11,8
50 - 54 år	7	10,3
55 år og eldre	6	8,8
Totalt	68	100,0

Tabell 2: *Deltakernes utdanning.*

Utdanning	Antall	Prosentandel
Artium	5	7,9
Landbruksskole	23	36,5
Annen fagutdanning	7	11,1
Høgskole/ universitet	17	27,0
Annet	9	14,3
Kun grunnskole	2	3,2
Mangler data	5	-
Totalt	68	100,0

Tabell 3: *Hovedproduksjonen på gårdene deltakerne kom fra.*

Hovedproduksjon	Antall	Prosentandel
Ku	37	57,8
Geit	2	3,1
Sau	22	34,4
Gris	2	3,1
Annet	1	1,6
Mangler data	4	-
Totalt	68	100,0

Tabell 4: *Størrelse på gårdene deltakerne kom fra angitt i årsverk.*

Antall årsverk	Antall	Prosentandel
0 - 0,5 årsverk	5	7,6
0,51 - 1,0 årsverk	10	15,2
1,01 - 2,0 årsverk	33	50,0
2 årsverk eller mer	13	19,7
Vet ikke	5	7,6

Mangler data	2	-
Totalt	68	100,0

Tabell 5: Deltakernes medlemskap i landbruksorganisasjoner (n = 68).

Landbruksorg.	Antall	Prosentandel
Bondelag	23	27,0
Bondekvinnelag	11	12,9
Småbrukerlag	6	7,1
Forsøksring	34	40,0
Andre	9	10,6
Ikke med i org.	2	2,4
Mangler data	15	-
Totalt	100	100,0

4. Kurssamlingene²

Første kurssamling

Kurssamlingene med de fire gruppene hadde samme hovedinnhold, men med litt ulik tilnærming til de valgte temaene. Den første kurskvelden, fredag, ble brukt til presentasjon av prosjektet, bli-kjent opplegg og avklaring av forventninger. De to påfølgende dagene var viet foredrag og gruppearbeid i forbindelse med temaene. Det var lagt inn tre foredrag med påfølgende gruppearbeid og oppsummering i plenum. Foredragene hadde følgende tema: *Kvinnerollen i landbruket*, *Kvinner som matprodusenter* og *Matproduksjon i nord*. Det følgende er en gjennomgang av disse temaene og metodene.

a. Kvinnerollen i landbruket

Forelesere var forskere og andre fagfolk. De konsentrerte seg om kvinners viktige rolle i landbruket og det forhold at kvinner ønsker å være aktive, men blir skjøvet ut av landbruket gjennom strukturendringer. Alle foredragene om *Kvinnerollen i landbruket* ble fulgt opp av gruppearbeid som baserte seg på følgende spørsmål:

1. Hvordan opplever du selv dine roller som kvinne i landbruket?
2. Hva gir dere krefter og hva tapper dere for krefter?
3. Hva slags rolle og betydning synes dere kvinner i landbruket kan og bør ha og hvilke forutsetninger må oppfylles for å få dette til ?

Gruppearbeidet var lagt opp slik at deltakerne skulle dele erfaringer med hverandre og diskutere ut fra dette. Deretter ble hovedpunktene oppsummert i plenum.

b. Kvinner som matprodusenter

Til dette temaet ønsket prosjektet at kvinner som selv var utøvere i landbruksproduksjon skulle innlede. I *gruppediskusjonen* etter foredraget var spørsmålet; hvorfor trenger vi kvinnelige matprodusenter ?

² For en mer utfyllende beskrivelse av innholdet på den første samlingen viser vi til Midtveisrapporten.

c. Matproduksjon i nord

Foredraget tok utgangspunkt i naturlige og kulturelle fortrinn for matproduksjon i nord, og *gruppearbeidet* etter innledningene var strukturert rundt hvilke ressurser og hindringer den enkelte kvinne så i sitt nærmiljø. Det kom frem følgende hovedpunkter:

- foredraget ga mange av deltakerne en aha - opplevelse, og mange sa de ble stolte over sin bakgrunn, at de drev med matproduksjon og at de bodde i Nord- Norge.
- det ble pekt på ressurser som jord, dyr, utmark, fiskevann og hav som alle er rene.
- hindringer for å utnytte ressursene er fordommer, grunneierforhold, økonomi, byråkrati, dårlig kommunikasjon, omsorg for små barn, manglende kompetanse og lite hjelp fra det offentlige.
- hva som kan gjøres for ei positiv fremtid er bl.a. opplæring, nettverk, uttrykke optimisme, delta i politikk og organisasjonsliv og utvikle tanker og ideer for egen produksjon.

Arbeidet mellom samlingene

På den første samlingen ble deltakerne oppfordret til å komme sammen regionalvis for å diskutere spørsmål som: hvordan har første samling berørt deg og hvilken betydning kan det få for deg, gården din eller bygda di? Hvilke behov har du for veiledning mellom samlingene og hvilke ønsker har du for tema på neste samling? Tilbakemeldingene vi fikk tyder på at møteaktiviteten har vært ujevn. Noen deltakere på gruppene kom sammen og sendte innspill til prosjektleder, men det var svært få forespørsler om veiledning fra deltakerne.

Som følge av den prosessorienterte arbeidsmetoden ble samling nummer to lagt opp etter ønsker fra deltakerne når det gjaldt tema. Innsamlingen av ønsker var noe ulik fra gruppe til gruppe. Noen ga uttrykk for sine behov gjennom en idekollekt på slutten av samlingen. Andre grupper kom med forslag underveis i samlingen og atter andre fikk spørreskjema i etterkant av første samling. Noen tema pekte seg ut som felles for alle gruppene:

- politisk arbeid og organisasjonsarbeid
- jordbruk; videreutvikling av gårdens ressurser, egne kvinnekurs i maskinbruk o.l.
- rekruttering til jordbruket
- arbeid med holdningsendringer i og utenfor landbruket i forhold til kvinners rolle

Prosjektlederens oppgave ble å gjennomarbeide og sammenfatte informasjonen slik at den andre samlingen ble en konkretisering av deltakernes ønsker. Dette innebar å lage og sende ut brev med oppsummering av gruppearbeidene, og å besvare henvendelser og innspill. Hoveddelen av arbeidet dreide seg om å utarbeide samling nummer to på grunnlag av tilbakemeldingen som ble gitt på samlingene og gjennom svarskjema. Dette arbeidet var svært omfattende fordi det hadde både en faglig og en praktisk del. Den faglige delen gikk ut på å strukturere innspill til noen hovedtema, for siden å skaffe foredragsholdere og lage et pedagogisk opplegg for samlingen. Det praktiske arbeidet besto i å skaffe lokaler som ga best mulig arbeidsforhold, kost og losji i de ulike regionene, og av å sende ut informasjon til deltakere og forelesere.

Andre samling

Innspillene etter første samling gikk mot to hovedområder; landbruksfaglige tema og organisasjons- og politisk arbeid. Vi valgte å kombinere de to hovedområdene på den andre samlingen. Følgende hovedtema ble tatt opp: *støtte- og veiledningsordninger i byråkratiet, kvinner i politikk og organisasjonsliv, rekruttering til landbruket, videreutvikling av gårdens ressurser, nettverk og etableringer*. Hvert foredrag ble etterfulgt av gruppearbeid.

a. Støtte og veiledningsordninger i landbruksbyråkratiet

Foredragene informerte om støtteordninger og krav til søknader. Tema for diskusjon var også byråkratiet som institusjon, hva som kan forventes av forvaltningen og hva forvaltningen forventer av folk.

b. Kvinner i politikk og organisasjonsliv

Dette emnet dreide seg om at kvinners erfaringer må verdsettes og at kvinner må tørre å være kontroversielle i forhold til det etablerte. Kvinner bør bygge allianser på tvers av partier og posisjonere seg uten å miste målene sine av syne. *Gruppearbeidene* som fulgte innledningene viste at foredraget hadde informert og inspirert forsamlingen.

c. Rekruttering til landbruket

I dette foredraget ble det lagt frem forskningsresultater om rekruttering; hva kvinner og menn i landbruket verdsetter, og hva de ser som viktige forutsetninger for å starte eller overta gårdsbruk. *Gruppearbeidet* avspeilet at en del av deltakerne var unge og ikke i en situasjon hvor de skulle overdra gårdsbruket til neste generasjon.

d. Videreutvikling av gårdens ressurser

Foredragene under dette temaet pekte på muligheter for utvikling innen landbruket og kom inn på de krav landbruket i dag stilles overfor. Bruk av nye produkter fra inn- og utmark ble diskutert, videreforedling, gårdsutsalg og gården brukt i pedagogisk sammenheng. *Gruppearbeidene* etter disse foredragene var lagt opp slik at den enkelte skulle skissere hvilke muligheter hennes gårdsbruk og omegn hadde for videreutvikling, og hvordan disse kunne brukes.

e. Nettverksbygging og etablereropplæring

I innledningen om *nettverk* og deres funksjon ble stikkordene interessefellesskap, felles mål og forpliktelse trukket fram som grunnlag for å delta i nettverk. I foredraget om *etableringer* gikk foreleseren gjennom de ulike fasene av etableringskurset som KUN har utarbeidet i samarbeid med Anne Nygård.

I løpet av samlingene var det satt av tid til sosialt samvær med blant annet “fin” middag lørdagskvelden. Mange kvinner som jobber i landbruket har sjelden anledning til å kople av fra arbeidet og bruke tid på seg selv. Helgesamlingene hadde en positiv “bivirkning” i så måte, fordi de ga tid og rom til kvinnene selv.

5. Evaluering³

³ De som ønsker en utdypende evaluering av første kurssamling henvises til Midtveisrapporten.

Hva fikk deltakerne ut av prosjektet?

Etter begge samlingene foretok deltakerne en relativt grundig, skriftlig evaluering av innholdet, med vekt på foredrag og gruppearbeid. Evalueringsskjemaene inneholdt også spørsmål om egne forventninger til samlingene og hvordan disse ble oppfylt, se vedlegg B.

Etter første samling var tilbakemeldingene fra deltakerne stort sett positive både når det gjaldt foredragsholdere og opplegg for gjennomføring. Alle gruppene karakteriserte foredraget om matproduksjon i nord som en tankevekker. Generelt ga evalueringsskjemaene inntrykk av at deltakerne hadde hatt en interessant og lærerik helg som hadde gitt dem nye tanker og ideer.

Tabell 7: Deltakernes evaluering etter første samling.

Evaluering	Gruppe a	Gruppe b	Gruppe c	Gruppe d
Ingen anmerkninger om forhold de ikke var fornøyd med eller ønske om endringer	10	6	13	9
Hovedsakelig fornøyd, men ønsket noen endringer	13	2	9	11
En del kritiske bemerkninger	2			

En del av deltakerne hadde forslag til endringer og forbedringer. Det var et gjennomgående ønske om mer tid til gruppearbeid og diskusjoner. Det var også ønsket mer konkret informasjon om spørsmål knyttet til gårdsdriften. På en av samlingene mente noen at det ble fokusert for mye på kvinnerollen og for mye på negative forhold i landbruket.

Evalueringen etter andre samling. De aller fleste deltakerne hadde fått innfridd sine forventninger til samlingen og ga ros for en interessant og godt gjennomført samling. Enkelte deltakere savnet allikevel “sine” tema, og fikk dermed ikke det utbyttet de kunne ønsket. Enkelte deltakere hadde “kvalt” spørsmål og følte på den måten at de ikke hadde bidratt nok til samlingen, men i all hovedsak var deltakerne fornøyde med egen innsats og mente de hadde tilført gruppen noe. Det som går igjen i evalueringen er gjenkjennelsen av felles problemer, utvekslingen av erfaringer og en følelse av stolthet og pågangsmot.

Tabell 8: Deltakernes evaluering etter andre samling.

Evaluering	Gruppe a	Gruppe b*	Gruppe c	Gruppe d*
Ingen anmerkninger om forhold de ikke var fornøyd med eller ønske om endringer	8	-	8	5
Hovedsakelig fornøyd, men ønsket noen endringer	6	-	6	6
En del kritiske bemerkninger	-	-	-	1

* Gruppe b ble slått sammen med gruppe d på den andre samlingen.

Noen deltakere kritiserte samling to for å være noe stram og gi for lite tid til gruppearbeid og til uformell samtale. Andre deltakerne ønsket at det skulle blitt mer tid til tema som kvinner i politikk og beslutningsprosesser og videreutvikling av gårdens ressurser. Noen sa at foredragene hadde vært for lange og for tunge, og at de derfor ikke hadde fått tak i innholdet.

Opplegget fikk også mye god kritikk og ble beskrevet som variert og lettforståelig. Flere mente at samling nummer to var bedre enn den første.

Kvinnene ble også spurt om hvilken oppfølging og videre veiledning de ønsket etter samlingene. Av tema som ble nevnt, var fagkurs som traktorkjøring for kvinner, kurs i taleteknikk, etablering, nettverksdanning og hva det vil si å være bonde i dag. Svært mange ønsket en ny samling, gjerne felles for alle gruppene, hvor deltakerne kunne oppsummere hva som hadde skjedd siden sist.

Hva mente foreleserne?

I tilknytning til samlingene ble det foretatt evalueringer fra forelesernes side. Felles for dem alle var at de så behovet for et prosjekt som “Kvinner for landbruk”. De mente at kvinner har behov for å komme sammen for å snakke om egen situasjon, og at mange bondekvinner savner kvinnefora i sin hverdag. Foreleserne ga uttrykk for at det hadde vært spennende og artig å delta i prosjektet og at det var viktig å videreføre det.

Tilbakemeldingene fra foreleserne har vist at de, gjennom å bli forespurt og gjennom kontakt med landbrukskvinnene, har måttet reflektere over sin situasjon og rolle. Flere uttrykte at det hadde vært nyttig å delta, fordi det åpnet for en gjensidig erfaringsutveksling. Foredragsholderne satte også pris på engasjementet og kvinnefellesskapet på samlingene.

Hovedinnvendingen fra foreleserne var at målsettingen var for ambisiøs. Dessuten mente enkelte at det ikke gikk klart fram om prosjektet skulle handle om næring og bedriftsetableringer eller om holdninger og barrierer for kvinner i landbruket. Flere forelesere påpekte at det var for lang tid mellom samlingene. De hevdet at samlingene burde vært nærmere hverandre i tid for å følge opp entusiasmen og engasjementet.

Kvinneuniversitetet Nords evaluering

I prosjektet ble det lagt vekt på medvirkning og deltakerstyring. Naturlig nok la Kvinneuniversitetet Nord (KUN) og foredragsholderne premisser for innholdet på første kurssamling, men det ble foretatt justeringer underveis. Deler av gruppearbeidet og prosessene på første samling for gruppe a viste seg å bli for styrt og var ikke helt i samsvar med deltakernes ønsker. Dette ble endret på den første samlingen for de neste tre gruppene, og åpnet for større grad av korreksjoner under kurssamlingene. Deltakerstyringen ble forsøkt sikret ved at de problemstillingene deltakerne tok opp i gruppearbeidet ble tatt tak i og diskutert i plenum.

Det var to foredrag om roller i landbruket på samlingen, men i ettertid ser vi at det bare burde vært et slikt foredrag, slik at tid hadde blitt frigjort til et mer “håndfast” tema som videreutvikling av gårdens ressurser eller politisk arbeid. Det var riktig å sette av rikelig med tid til gruppediskusjoner og diskusjon i plenum. Det var her prosessene kom til uttrykk og deltakerne ble stimulert til aktivitet og kom med respons på foredragene.

Tilbakemeldingen fra deltakere og forelesere tyder på at prosjektet lyktes i å sette i gang prosesser. Både foredrag og gruppearbeid bidro til det. Deltakerne fikk anledning til å tenke gjennom egen situasjon og diskutere med andre landbrukskvinner. Deltakerne var svært

engasjerte på kurssamlingene, noe som ga fruktbare diskusjoner og innspill til arbeidet i prosjektet. Vekslingen mellom foredrag, gruppearbeid og plenumsdiskusjoner fungerte godt.

Samling nummer to ble lagt opp etter ønsker fra deltakerne. Innsamlingen av egne ønsker fra deltakerne var arbeidskrevende og gjorde at prosjektansvarlig måtte jobbe med å finne en god form for oppfølging, både når det gjaldt valg av tema og formidlingsmetode. Etter første samling ble det tydelig at behovene for det videre arbeidet delte seg i to hovedområder. Det ene området dreide seg om den praktiske delen av gårdsdriften, blant annet skolering og videreutvikling av gårdens ressurser. Det andre området gjaldt den politiske og organisatoriske siden av det å arbeide i landbruket.

Kvinnernes ulike bakgrunn ble synlig gjennom ønskene de hadde. Det ble en utfordring for prosjektet å håndtere disse tilsynelatende sprikende interessene i det videre arbeidet. Valget som ble gjort gikk i hovedsak ut på å forsøke å dekke begge behovene samtidig. Samling nummer to hadde foredrag som både dreide seg om de praktiske sidene av det å drive gård, og foredrag som gikk på politisk arbeid og organisasjonsarbeid.

Mange av deltakerne i evalueringen ga uttrykk for at samling nummer to var enda bedre enn den første. Det kan bety at valget om å kjøre begge hovedtemaene videre i prosjektet var vellykket. Det kan imidlertid innvendes at en “renere linje”, f.eks. at prosjektet i den andre delen hadde delt gruppen slik at noen hadde skolert seg på det praktisk/ faglige ved gårdsdrift og den andre delen av gruppen hadde jobbet med den politiske delen, kunne gitt *enda mer* igjen, fordi en da hadde kunnet gå dypere inn i problematikken og brukt flere metoder for å nå deltakerne. En spesialisering kunne også gitt mulighet til mer individuell fokusering slik at den enkelte deltaker hadde fått mer igjen i forhold til spesifikke ønsker.

KUN valgte å presentere de samme temaene for alle gruppene på høstsamlingen og dekke flest mulig av de temaene som var ønsket. I ettertid ser vi at dette kanskje ikke var det beste valget. Et alternativ kunne vært å avholde to, eller flere, parallelle sesjoner på samlingene på høsten slik at de ulike “interessegruppene” fikk jobbet mer direkte i forhold til “sine” områder.

Årsaken til at mange kvinner ikke kunne delta på den andre samlingen er sammensatt. Selv om de fleste hadde gode grunner i arbeidsmengden på gården, stiller vi oss spørsmålene om det å reise bort fra hjemmet flere helger for noen kan være en barriere for deltakelse, om kommunikasjonen mellom samlingene kunne vært gjort mer effektiv og “deltakerorientert” og om den lokale aktiviteten mellom samlingene kunne vært gjort til en større komponent i prosjektet og slik virket mobiliserende og opprettholdt entusiasme og interesse.

Vi oppfordret deltakerne til å møtes i mindre grupper mellom samlingene, og det ble utarbeidet spørsmål til diskusjon på slike lokale møter. Mange fulgte oppfordringen med svært gode resultater, men for enkelte var dette verken praktisk eller geografisk mulig på grunn av gårdsarbeid og lange avstander.

6. Å måle endringer

Å styrke kvinners deltakelse er en kompleks prosess som involverer endringer på både individ- og samfunnsnivå og som derfor må ha et *langsiktig perspektiv*. Sammen med de åpne målsetningene og den prosessorienterte metoden betyr dette at det nå er vanskelig å måle om

kvinnens deltakelse er styrket som følge av prosjektet. Resultatene av prosjektet kan komme lenge etter at det er avsluttet.

KUN har erfaring for at skoling og kvalifisering, bevisstgjøring og felleskapsbygging er viktige faktorer for å øke kvinnens innflytelse og deltakelse i beslutningsprosesser. Hvorfor er disse faktorene viktige? Det finnes mye viten omkring hvilke barrierer og muligheter kvinner møter i forhold til politisk deltakelse. Kvinner er tradisjonelt tildelt en rolle som innebærer at de i mindre grad enn menn skal være aktører i det offentlige rom. Ofte støter kvinner på flere typer hindringer som organisasjonskultur og struktur, holdninger, praktiske forhold og omsorgsforpliktelser (Fyhn 1997, Meistad 1993). Kvinnens arbeid, både i og utenfor primærnæringene, blir vurdert som mindre verdifullt enn menns. Kvinnene er også i liten grad synlige innenfor næringen, til tross for at de har en sentral rolle i de fleste landbrukshushold og i bygdesamfunnene (Magnussen og Mariussen 1994, Fyhn 1991, 1992a, 1997). Disse forholdene gjør at kvinnens vurdering av seg selv, og andres vurdering av kvinnens kapasitet og kunnskap, fungerer som barrierer for deltakelse. Ved å gi kvinner økt selvtillit, få frem kunnskap om kvinnens verd og vise hvor viktig det er at kvinnens erfaringer brukes og kvinnens behov høres, vil rollespekteret til kvinner øke.

For å oppnå dette inneholdt samlingene foredrag som gikk direkte på kvinnerollen og kvinnens betydning, mens andre foredrag dreide seg om mer faglige områder knyttet til gårdsdriften, politiske valg og samfunnsstruktur. Sammen med diskusjoner og samvær skulle foredragene gi den enkelte deltaker inspirasjon, kunnskap og mot til å delta i utviklingen av landbruket og lokalsamfunnet hun er en del av.

Hvordan kan vi måle at endringer har skjedd og at prosjektmålene dermed er oppfylt? Å styrke kvinnens muligheter for deltakelse dreier seg om å forbedre kvinnens *posisjon*, det vil si den sosiale og politiske status kvinner har. Eksempler som ofte brukes når en skal måle kvinnens posisjon i samfunnet er lønnsforskjeller mellom kvinner og menn, hvor utsatt kvinner er for vold og muligheter for deltakelse i maktapparatet. Prosjektet hadde også som mål å bedre kvinnens *vilkår*, gi kunnskap om hvordan dette kunne skje og gi mot til å satse i landbruket.

For å kunne si noe om endringer har skjedd og i tilfelle hvilke, må en definere målbare indikatorer for endring. Batliwala (1993) mener følgende indikatorer kan brukes for å analysere eller måle om kvinner har styrket sin stilling:

Endring i selvbilde; kvinner får større selvsikkerhet og tro på egen verdi. Denne endringen kan foregå i personlige relasjoner, men handler også om økt tro på kvinner i samfunnet generelt.

Kvinner får mer kunnskap om egen situasjon. Dette innebærer kunnskap og bevissthet om f.eks. sosiale og politiske forhold, juridiske forhold, økonomi, forvaltning og landbruksfaglige spørsmål.

Etablering av kvinnegrupper. Disse gruppene gir kvinner tid og rom til å diskutere problemer og muligheter som kvinner. Det kan også være grupper som har som mål å etablere praktiske tiltak som gjør hverdagen lettere for kvinner, f.eks. barnetilsyn.

Kollektiv kamp for endring. Økt bevissthet gjør at kvinner som gruppe, alene eller sammen med menn, arbeider for endringer i levekår.

Politisk deltakelse. Kvinner stiller til valg på lokalt eller nasjonalt nivå eller de deltar i organisasjoner. De blir også klarere i sine krav overfor valgte representanter og ofte kritisk til statlig politikk.

Det bør presiseres at disse indikatorene ikke gir fullstendige mål for endringer i kvinners deltakelse, men fokuserer på viktige områder som har betydning for økning av kvinners makt og innflytelse. Makt, innflytelse og deltakelse kan ikke alltid måles direkte, men indikatorene antyder hvor en bør se for å kunne si om kvinners posisjon og vilkår er bedret. Hvis vi skal vurdere “Kvinner for landbruk” opp mot disse indikatorene kan vi konkludere med følgende hovedtrekk, der resultatene er hentet fra evalueringsskjema, samtaler og gruppediskusjoner:

- Ad. pkt. *selvbilde*; Størsteparten av deltakerne sier at de har fått tro “på at kvinner har noe å bidra med” og at “kvinner må stå på”. De understreker at utvekslingen av felles erfaringer og gjenkjennelsen i dette har styrket deres tro på seg selv og det de står for, og at de er stolte av å være landbrukskvinner.

- Ad. pkt. *kunnskap*; sier deltakerne at de har fått mere kunnskap om sin egen rolle som kvinne og som matprodusent. De har også fått mer kunnskap om nordnorsk jordbruk, om landbruksforvaltningen og andre områder knyttet til gårdsdriften.

- Ad. pkt. *kvinnegrupper*; ingen sier at de har etablert faste grupper som følge av prosjektet (som jo var en gruppe i seg selv), men flere trekker frem det positive i at de har blitt kjent med andre kvinner i samme situasjon og med forskere, byråkrater og politikere., og mange sier at de vil bruke dette nettverket senere, både faglig og sosialt, og det ble på enkelte kursgrupper tatt initiativ til lokale og regionale faglige møter og kurs.

- Ad. pkt. *kollektiv kamp*; Helgelandsgruppen hadde en aksjon mot nedleggelse av meieri som kan sies å være en frukt av at prosjektet brakte kvinnene sammen. Flere andre sier at de har lyst å jobbe videre og at de nå ser muligheter og metoder klarere.

- Ad. pkt. *politisk deltakelse*; hittil har vi ingen konkrete eksempler på at deltakerne har tatt på seg verv eller arbeid i formell politisk sammenheng som følge av prosjektet, men det er antakelig tidlig å trekke noen konklusjoner på dette punktet ennå. Diskusjonene i løpet av samlingene viste en kritisk holdning til landbrukspolitik og forvaltning, og prosjektet fungerte som et forum hvor en del frustrasjon kunne formuleres og komme frem. På bakgrunn av at deltakerne understreket betydningen av å delta i fora som tar politiske beslutninger og legger rammebetingelsene, kan en forvente at noen prosjektdeltakere blir aktive i politisk arbeid eller i organisasjonslivet. Noen deltakere benyttet kontakten de fikk med kvinner som allerede er i styrer og utvalg, til å fremme saker de mente var viktige.

7. Konklusjon

Ting tar tid, og ting fungerer forskjellig for ulike mennesker. Allerede i løpet av samlingene så vi endringer i bevissthet og kunnskap hos deltakerne, men det er vanskelig å si i hvilken *grad* endringene har skjedd. Kvinner er forskjellige, og det bestemmer hvor mye den enkelte deltaker har fått igjen for å være med i prosjektet og hva hun nå kan bruke sin nye kunnskap og erfaring til.

Prosjektet ønsket å sette igang prosesser som skulle gi endringer, men endringer skjer over tid og må ses i et langsiktig perspektiv (Pettersen 1995). Derfor er det vanskelig å kartlegge hva prosjektet har bidratt med, og hva som skyldes andre faktorer. Vi kan ikke se en “hær” av

kvinner i landbruket som stormer inn i organisasjoner og politikk eller som videreutvikler gården sin i høgt tempo som en følge av prosjektet. Å utvikle landbruket er en komplisert prosess hvor mange rammer legges utenfor kvinnenens umiddelbare rekkevidde. Likevel har vi fått tilbakemeldinger på at prosjektet har vært en av de utløsende faktorene for at noen kvinner har satset på gården sin.

Å tilegne seg kunnskap og gjennom diskusjoner bli bevisstgjort egen situasjon, er ofte første skritt på vegen til å ta opp problemer, engasjere seg og handle. Tradisjonelt har politisk handling og deltakelse vært definert som endringer som kan registreres i offentlige handlingsprosesser eller settes inn i statistikker. Politiske endringer bør også ses som personlige erfaringer, det å ha tid og rom og det å tilegne seg kunnskaper. Denne “private” hendelsen kan ikke skilles fra den offentlige sfæren. Dette er en prosess hvor kvinner bygger på sine egne ressurser, bruker sitt nye nettverk og utvikler handlingskompetanse. I økt handlingskompetanse ligger et potensiale for å øke kvinners deltakelse i beslutningsprosesser på lokalt, regional og nasjonalt nivå. Denne kompetansen er viktig for den enkelte kvinne, fordi det gir henne som person større sikkerhet og velferd. Økt handlingskompetanse betyr i denne sammenhengen også at en i større grad har grunnlag for å endre sine vilkår knyttet til gårdsdriften, slik at gården kan bli mer solid økonomisk og være en god arbeidsplass for kvinnene.

8. Oppfølging av “Kvinner for landbruk”

Som en følge av innspill fra deltakerne og erfaringer Kvinneuniversitetet Nord har fått gjennom prosjektet, er følgende aktiviteter under planlegging eller igang:

- KUN ønsker å arrangere en politisk høring i februar 1999 hvor kvinner i landbruket formidler sine tanker og meninger om nordnorsk landbruk og bygdeliv. Vi vil jobbe for å få politikere og fagfolk av nasjonal og regional størrelse til å komme for å høre på kvinnene. I forkant av høringen vil det bli arrangert en “treningsleir” der kvinnene blir forberedt på å delta aktivt under høringen. Der vil det bli øving på presentasjons- og debatteknikk, taletrening og utarbeide spørsmålsstillinger til høringen.
- Bearbeiding av spørreundersøkelsen og resultatene av den.
- KUN planlegger å gjennomføre seminarer for veiledningsapparatet.
- Prekvalifiseringskurs for etablerere.
- I tillegg har KUN begynt utvikling av et opplæringsprogram innen kultur- og naturbasert bygdeturisme i Nord-Norge med tanke på ungdom og rekruttering til primærnæringene. Dette initiativet er tatt etter kontakt med europeiske landbruksorganisasjoner på forespørsel via landbruksmyndighetene i Nordland.

DEL II:

SKISSE AV AKTIVITETER OG ARBEIDSMÅTER I PROSJEKTET

Det følgende er en oversikt over hvordan prosjektet ble gjennomført med hensyn til aktiviteter og arbeidsmåter. Vi håper skissen kan være til inspirasjon og nytte for andre som ønsker å arbeide med tilsvarende prosjekt.

Dette er overskrifter: Aktivitet (venstre kol.) Arbeidsmåte (høyre kol.)

Prosjektbeskrivelsen (høst 1995) Utarbeiding av prosjektbeskrivelsen:

En lang prosess. Må inneholde klar målformulering og metodebeskrivelse.

Evalueringsmetoder i ettertid:

Viktig å utarbeide indikatorer som mål på endringer som følge av prosjektet og utarbeide evalueringsmetoder som kan fange opp disse endringene.

Oppretting av styringsgruppe (høst 1995). Oppretting av styringsgruppe med representanter fra produsentene, forvaltningen, forskningsmiljø og Kvinneuniversitetet Nord.

Søknad om finansiering (høst 95 - sommer 96) Etter startfasen fulgte søknad om finansiering til Bygdeutviklingsfondet og Landbruksdepartementet.

Oppretting av referansegruppe (sommer 96) Oppretting av referansegruppe med representanter med ulik tilknytning til landbruksnæringen.

Kursopplegget (sommer og høst 1996) Kursopplegget ble utarbeidet parallelt med at informasjon om prosjektet ble distribuert.

Informasjon (sommer og høst 1996) Det ble utarbeidet informasjonsmaterieell som ble distribuert via Bondekvinnelagene, Bonde- og småbrukerlagene og Bondelagene i Nordland. En informasjonsbrosjyre ble sendt til landbrukskontorene i alle kommunene i Nordland, og kontorene ble bedt om å spre informasjon om prosjektet. I tillegg sendte Fylkesmannens landbruksavdeling informasjon direkte til de 1500 kvinnene som sto i sentralregisteret.

Media (1996-97) Det var flere oppslag i media om prosjektet. Vi hadde mediadekning i lokalaviser og i radio, og disse mediaoppslagene fungerte som rekruttering, men ble også brukt underveis for å få ut kunnskap om kvinner i landbruket.

Mål og arbeidsmetode

Prosjektet hadde som mål å styrke kvinners muligheter til å delta aktivt i utviklingen av landbruket og lokalsamfunnene. Det skulle stimulere til erfaringsutveksling og fokusere på matproduksjon. Vi ønsket å være en motvekt til prosjekter som dreier seg om etableringer for kvinner utenfor landbruket. Vi ville gi kvinnene inspirasjon, kunnskap og mot til å være i landbruket på sine egne premisser.

Metoden for prosjektet var prosessorientert. Det betyr at vi tok utgangspunkt i deltakernes egne erfaringer, deres opplevelse av egen situasjon og deres ideer til handling. Målet var å sette igang prosesser som ville bevisstgjøre deltakerne på egne ressurser, kunnskaper og ferdigheter. Gjennom det kunne egne holdninger bearbeides og ønsker tydeliggjøres. Foredragene på samlingene skulle gi kunnskap som kunne bidra til ny innsikt. Kurslederne skulle lede prosessene, bidra med veiledning og videreformidle ønsker om kontakt.

Vi la stor vekt på gruppearbeid. Gruppearbeidene var lagt opp slik at de startet med at hver enkelt, eller to og to, skrev ned egne tanker om det som hadde vært tema for foredraget. Deretter var det en runde hvor alle på gruppen skulle bidra med meninger. Ofte hadde gruppene spørsmål som de skulle besvare, men hovedmålet med gruppearbeidet var å gi rom for deltakernes egne meninger og tanker. Til slutt ble gruppearbeidet presentert i plenum. Hver gruppe var på forhånd blitt enige om hva som skulle komme frem i plenum av det som var blitt diskutert. Det var viktig at deltakerne følte gruppen som et sted hvor de var trygge til å gi respons og innspill på det som ble lagt frem, uten at deres meninger nødvendigvis ble videreformidlet.

Den prosessorienterte metoden betydde at vi måtte være åpne for endringer underveis i prosjektet. Målsetningen vår var at første samling skulle legge grunnlaget for arbeidet og sette i gang prosessen, mens andre samling skulle være den mer handlingsrettede delen. Det betydde at tema for andre samling i stor grad var avhengig av det som kom ut av den første kurssamlingen.

Etterarbeid

Etter at samlingene på høsten var avviklet, ble det laget referat fra gruppene og sendt ut til deltakerne. Samtidig ble det også sendt et skjema for ønsker om kurs knyttet til videreutvikling av gårdens ressurser og det ble informert om videre fremdrift i prosjektet. Senere fikk deltakerne brev om avsluttende evalueringsmøte for styrings- og referansegruppen hvor de ble oppfordret til å komme med innspill. Også da fikk de informasjon om oppfølging av prosjektet. Det ble avholdt møte i styringsgruppen hvor erfaringene så langt og eventuell oppfølging av deltakerne ble diskutert.

Alle deltakerne, styringsgruppen, referansegruppen og finansieringsinstitusjoner vil få tilsendt sluttrapport. Sluttrapporten skal inneholde en vurdering av resultatene i forhold til målsetningene.

Oppfølging av “Kvinner for landbruk”

To hovedretninger i ønsker om oppfølging har kommet fram i prosjektet “Kvinner for landbruk”: En del som går på politisk og organisatorisk arbeid og en del som går på gårdsutvikling.

KUN vil følge opp disse ønskene ved å arrangere en politisk høring vinteren 1999, hvor landbrukskvinnene skal komme frem med sitt syn på landbruket overfor politikere, byråkrater og forskere. Når det gjelder oppfølging innen gårdsdrift, vil KUN så langt det er praktisk

mulig formidle behov for kurs for kvinner videre til andre institusjoner, eks. de tidligere landbruksskolene.

Referanser

- Batliwala. 1993. *Empowerment of Women in South Asia*. FAO, India.
- Borchgrevink, Tordis 1989: «Kjønn, kultur og forandring». I *Mye arbeid - liten innflytelse? Kvinner en skjult ressurs i landbruket*. Landbruksforlaget. Oslo
- Dale, Kristin 1993: «Bondekoner - jordbrukets arme riddere?». I Brandth, B. og Verstad, B. (red.): *Kvinneliv i landbruket*. Landbruksforlaget.
- Fyhn, Asbjørg 1985: Makt og kjærlighet i jordbruket. Ei drøfting av kvinnerekuttering til jordbrukets produksjon og organisasjon. Hovedoppgave i samfunnsvitenskap. Universitetet i Tromsø.
- Fyhn, A. 1991. Nordnorske bygdekvinner mellom gamle og nye næringer. Verdikonflikt og kompetansebehov. I *Åtte perspektiver på bygdeutvikling*. NLVF- publikasjon 3/91.
- Fyhn, A. 1992a. Døyr fe; døyr frendar; døyr sjølv det same. I Svenneby (red). *Kvinnfolk på tvers*. Emilia, Oslo.
- Fyhn, A. 1992b: Utviklingstrekk i nordnorsk jordbruk med fokus på kvinnes rolle og situasjon. Innlegg på seminaret «Kvinner og landbruk i Nord-Norge» 29. sept - 1. okt. 1992. Kvinneuniversitetet Nord. Nordfold.
- Fyhn, A. 1997. *Kvinner på gårdsbruk- kvinner i kvardagen- kår, krav og ka som helst*. Fylkesmannen i Troms, landbruksavdelingen. Tromsø.
- Kvinneuniversitetet Nord (1996): *Demokrati og planlegging. Nye mønstre. Kvinners deltakelse i lokale og regionale plan- og beslutningsprosesser*. Nordfold.
- Labugt, Inger Lise (1989): *Landbrukskvinnenes yrkesvalg*, Memorandum nr. 122. Norges Landbrukshøgskole: Institutt for landbruksøkonomi. Ås.
- Magnussen, T og Mariussen, Å. 1994. *Strategisk plan for jordbruket i Nordland*. En utredning fra et utvalg nedsatt av fylkesutvalget i Nordland og Fylkesmannens landbruksavdeling. NF-arbeidsnotat nr. 1014/94. Nordlandsforskning. Bodø.
- Meistad, T. 1993. Kvinne og tillitsvalgt i meierisamvirket- møte med en mannskultur. I Brandth og Verstad (red) *Kvinneliv i landbruket*. Landbruksforlaget.
- Norges Bondelag (1996): *Kvinner og odel....Hva nå Norges bondelag?* Oslo.
- Pettersen, Liv Toril 1995: *Fra problem til ressurs! Kvinners deltakelse i lokale og regionale plan- og beslutningsprosesser*. Kvinneuniversitetet Nord, Nordfold.
- Øien, Elin Skard 1990: *Faktorer som påvirker praktisering av ektefelledelt ligning i jordbruket*. NTF-rapport 1990:10. Nord-Trøndelagsforskning, Steinkjer.

Vedlegg A: Liste over foredrag og foredragsholdere

Kurssamling 1:

Tema: Kvinnerollen i landbruket og landbrukskvinneres situasjon.

Forelesere: Asbjørg Fyhn (gruppe a)
Anniken Førde (gruppe c og d)
Anne Lise Haakestad (gruppe b)

Tema: Kvinner som matprodusenter.

Forelesere: Astrid Olsen (gruppe a)
Ellen Hovemoen Solli (gruppe c)
Målfrid Garvik (gruppe b)
Anne Lise Haakestad (gruppe d)

Tema: Matproduksjon i nord. Naturlige og kulturelle fortrinn.

Foreleser: Ragnhild Sandøy

Kurssamling 2:

Tema: Byråkratiet - den gode hjelper

(hva er forvaltningen, hva kan man forvente av forvaltningen og hva forventer forvaltningen av folk?)

Forelesere: Inger Teigstad (fylkesagronom, Fylkesmannens landbruksavdeling)
Grete Iversen (førstekonsulent, Fylkesmannens landbruksavdeling)

Tema. Kvinner i politikk og organisasjoner

Hvordan jobbe for å øke kvinners innflytelse

Hvordan synliggjøre og oppvurdere kvinnes betydning for landbruket

Forelesere: Inga Kvalbukt (tidligere Stortingsrepresentant fra Nordland)
Kirsten Indgjerd Værdal (leder Norges Bondelag)

Tema: Nettverk (hva er et nettverk og hvordan jobbe i nettverk)

Berit Woie Berg (daglig leder, Kvinneuniversitetet Nord)

Tema: Etablerertanker (hvordan gå fram ved etableringer og personlige valg ved etableringer)

Berit Woie Berg (daglig leder, Kvinneuniversitetet Nord)

Tema: Rekruttering til landbruket og bygda - Hva er utfordringene og hva kan vi gjøre

Asbjørg Fyhn (landbruksforsker ved Universitetet i Tromsø)

Tema: Videreutvikling av gårdens ressurser

Marit Larsen (ringleder i økningen Nordre Nordland)

Svein Skøyen (forsker, Norges Landbrukshøgskole)

Tema: Tjøtta fagsenter - en ressurs for landbruket på Helgeland

Åsbjørn Karlsen (forsker, Planteforsk, Tjøtta fagsenter)

Vedlegg B. Evalueringsskjema brukt på samlingene.

EVALUERING - KVINNER FOR LANDBRUK

ANDRE KURSSAMLING, GRUPPE A

1. Er forventningene til kurset/samlingen innfridd?
2. Hva berørte deg mest på kurset/samlingen?
3. Er du fornøyd med din egen innsats?
4. Hva har du lært av det de andre har tatt fram?
5. Var det deler av opplegget du mener vi burde lagt mer/mindre vekt på?
6. Hvilke tilbakemeldinger vil du gi kurslederne/foredragsholderne (innhold, gjennomføring.....)?
7. Hvilke ønsker/behov har du/dere for veiledning/oppfølging etter samlingene?
8. Hvordan ønsker du/dere at veiledningen/oppfølgingen skal foregå?

Vedlegg C. Spørreskjema

Kvinner for landbruk

Spørreskjema

Personopplysninger:

1. Fødselsår: 19.....

2. Sivilstatus:

- ☐ gift
- ☐ samboer
- ☐ ugift
- ☐ skilt/separert
- ☐ enke

3. Yrke:.....

4. Utdanning etter grunnskole:

- ☐ Artium
- ☐ Landbruksskole
- ☐ Annen fagutdanning, hva.....
- ☐ Universitet/høgskole
- ☐ Annet, hva.....

Bakgrunn i forhold til landbruket

5. I forhold til gården:

- ☐ Inngiftet/tilflyttet til gården
- ☐ Din heimgård
- ☐ Kjøpt gård
- ☐ Annet, hva.....

6. Kommer fra:

- ☐ Gård
- ☐ Jordbruksbygd
- ☐ Tettsted
- ☐ By

Dersom du er gift/samboer:

7. Mannens yrke/yrkeskombinasjon:

- ☐ Bare bonde
- ☐ Bonde i kombinasjon med annet, hva annet.....
- ☐ Annet, hva.....

Husholdet ellers:

8. Antall barn som bor hjemme (sett antallet i den aktuelle ruten):

- ☐ 0-3 år
- ☐ 4-10 år
- ☐ 11-15 år
- ☐ over 15 år

9. Andre faste medlemmer i husholdet:

- ☐ Antall Hvem.....

Om gårdsdrifta:

10. Produksjonsomfang på gården:

- ☐ 0-0,5 årsverk
- ☐ 0,51-1,0 årsverk
- ☐ 1,01-2,0 årsverk
- ☐ 2 årsverk eller mer
- ☐ Vet ikke

11. Hovedproduksjon og biproduksjon (sett 1 for hovedproduksjon og 2 for viktigste biproduksjon)

- ☐ Ku ☐ Geit ☐ Sau ☐ Gris ☐ Høns
☐ Pelsdyr ☐ Bær/grønnsaker ☐ Annet

12. Når startet du/dere med gårdsbruk: 19.....

13. Hvem eier gården:

- ☐ Jeg ☐ Mannen ☐ Begge ☐ Andre, hvem..... ☐ Vet ikke

14. Hvem er registrert som bruker i momsregisteret:

- ☐ Jeg ☐ Mannen ☐ Begge ☐ Vet ikke

Dine arbeidsoppgaver i gårdsdrifta:

Hva gjør du

15. I fjøset:

- ☐ Melking
- ☐ Foring og stell av alle dyra
- ☐ Foring og stell av ungdyra
- ☐ Kan gjøre alt
- ☐ Gjør vanligvis alt fjøsarbeid
- ☐ Deler vanligvis fjøsarbeidet med mannen
- ☐ Deltar av og til
- ☐ Deltar aldri
- ☐ Annet, hva.....

16. Ute:

- ☐ Jordarbeid. Dine oppgaver er.....
- ☐ Såing, planting
- ☐ Høstearbeid. Dine oppgaver er
- ☐ Vedlikehold o.l. Dine oppgaver er.....
- ☐ Deltar aldri

17. Administrasjon, ledelse m.m.:

- ☐ Regnskap/økonomi
- ☐ Bestiller/passer på dyrlegen
- ☐ Bestiller/tar i mot varer og tjenester, f.eks. kraftfor, avløser
- ☐ Annet. Hva.....
- ☐ Deltar aldri

18. Ønsker du annen arbeidsoppgaver/annen arbeidsfordeling i gårdsdrifta?

- ☐ Ja
- ☐ Nei

19. Dersom svaret på foregående spørsmål er ja, hvilke oppgaver vil du redusere/kutte ut?
Hvorfor?.....

.....

20. Hvilke oppgaver vil du eventuelt arbeide mer med eller hvilke nye oppgaver vil du ha?
Hvorfor?.....

.....

21. Hva gjør det vanskelig å forandre arbeidsdeling/-oppgaver?

.....

.....?

22. Er det barn på gården som deltar i gårdsarbeidet?

- ☐ Ja, regelmessig
- ☐ Bare sporadisk
- ☐ Nei

23. Har din deltakelse i gårdsdriften endret seg de siste 5-10 år?

- ☐ Ja
- ☐ Nei

24. Dersom svaret på foregående spørsmål er ja, er det blitt mer eller mindre arbeide på deg.

- ☐ Deltar mindre nå
- ☐ Deltar mer nå

25. Hva er årsaken til disse endringene:

- ☐ Barn
- ☐ Andre omsorgsoppgaver
- ☐ Helse
- ☐ Utdanning
- ☐ Mannen arbeider mer utenom bruket
- ☐ Mannen arbeider mindre utenom bruket
- ☐ Du arbeider mer utenom bruket
- ☐ Du arbeider mindre utenom bruket

☐ Annet.....

26. Hvor/av hvem har du lært mest praktisk landbruk?

☐ Landbruksskolen

☐ Egne foreldre

☐ Svigerforeldre

☐ Mannen

☐ Andre, hvem.....

27. Deltar du på landbruksfaglige møter, kurs o.l. som blir arrangert i bygda?

☐ Ja, hva deltar du på?.....

☐ Nei

28. Dersom svaret på foregående spørsmål er nei, hvorfor?

☐ Blir ikke informert

☐ Blir ikke invitert

☐ Naturlig at mannen drar

☐ Er ikke interessert

☐ Det er som regel mest menn som møter

☐ Andre grunner.....

29. Hadde du deltatt mer dersom du visste at det var flere kvinner som deltok?

☐ Ja

☐ Nei

☐ Kanskje

Kontakt med landbrukskontor og fylkeslandbrukskontor:

30. Antall kontakter i løpet av siste år:

☐ Ingen

☐ 1 gang

☐ 2 gang

☐ Flere ganger

☐ Tar de fleste kontakter

Kommentarer.....

.....

31. Ønsker du bedre kontakt med landbrukskontoret og veiledningstjenesten forøvrig?

☐ Ja

☐ Nei

☐ Vet ikke

32. Hvorfor ønsker du en bedre kontakt, og hvordan kan kontakten eventuelt bedres?.....

.....

33. Ønsker du å begynne med andre produksjoner/tilleggsnæringer på gården:

☐ Ja Hva.....

☐ Nei

☐ Vet ikke

34. Begrunn svaret på foregående spørsmål dersom ja:

☐ vil ha noe som er mitt

☐ for å styrke økonomien

☐ ønsker egen inntekt

☐ ønsker å bruke min evner til noe mer enn i dag

☐ legge et bedre grunnlag for neste generasjon

☐ Andre grunner:.....

35. Dersom nei:

☐ Har nok/passe mye å gjøre

☐ Ikke interessert

☐ Ønsker å ha litt fritid

☐ Andre grunner:.....

36. Ønsker du arbeid utenom bruket:

☐ Ja. Hva:.....

☐ Heltid

☐ Deltid

☐ Sesong

☐ Nei

37. Hvorfor ønsker du arbeid utenom bruket:

☐ Behov for mer inntekt

☐ Gjøre bruk av evner og utdanning

☐ Trivsel, kontakt med mer folk

☐ Helsemessige forhold

☐ Ønsker egen inntekt

☐ Andre grunner

38. Hva hindrer deg i å ta arbeid utenom bruket:

☐ Gårdsarbeid

☐ Omsorgsarbeid

☐ Mangel på barnetilsyn

☐ Ikke arbeid å få

☐ Andre hindringer

39. Dersom du har arbeid utenom gården i dag, hva slags arbeid er det og hvor stort omfang:

Type arbeid.....

Omfang.....

.....timer pr. uke

40. Når begynte du i dette arbeidet: 19.....

41. Dersom du har hatt forskjellige jobber utenom bruket, hvorfor har du skiftet:

☐ For å tjene mer

☐ Mer interessant

☐ For å få mer sikkert arbeid

- ☐ Passer bedre med gården/omsorgsarbeidet hjemme
- ☐ Andre grunner; hvilke.....

41. Ønsker du fortsatt å ha arbeid utenom bruket:

- ☐ Ja
- ☐ Nei

42. Dersom du ønsker mer arbeid utenom bruket, hva er årsaken til det:.....

43. Dersom du ønsker mindre arbeid utenom bruket, hva er årsaken til det:.....

44. Hva er det som hindrer en slik ordning som du helst ønsker:.....

45. Ønsker du deg mer utdanning?

- ☐ Ja
- ☐ Nei

46. Dersom svaret på foregående spørsmål er ja, i hva ønsker du mer utdanning.....

47. Hvorfor ønsker du mer utdanning?

.....
.....

48. Hvordan ønsker du å skaffe deg denne utdanningen?

- ☐ Ordinær skolegang
- ☐ Desentralisert utdanning
- ☐ Kortere kurs
- ☐ Fjernundervisning
- ☐ Annet, hva.....

49. Hva er til hinder for at du kan skaffe deg denne utdanningen?

- ☐ Økonomi
- ☐ Omsorgsoppgaver
- ☐ Har nok å gjøre ellers
- ☐ Har for dårlig bakgrunn
- ☐ Andre hindringer

50. Hvilke tema innenfor landbruket kunne du tenke deg å lære mer om?

- ☐ Foring og stelle av husdyra
- ☐ Jord- og plantekultur, gjødsling
- ☐ Traktorkjøring og bruk av maskiner og redskaper
- ☐ Vedlikehold og bruk av maskiner og redskaper
- ☐ Økonomi

- ☐ Skogbruk
- ☐ Økologisk landbruk
- ☐ Hagebruk
- ☐ Andre tema.....

51. Dersom du deltar i noen landbruksfaglige organisasjoner (bondelag, småbrukarlag, bondekvinnelag, forsøksring) hvilke er det:

- ☐ Bondelag
- ☐ Bondekvinnelag
- ☐ Småbrukarlag
- ☐ Forsøksring
- ☐ Andre.....

52. Hva i forbindelse med jordbruket opptar deg mest?

.....

53. Deltar du aktivt i andre organisasjoner, lag og foreninger eller nettverk (enn landbruks-) eventuelt partipolitiske, hvilke.....

54. Står du oppført i telefonkatalogen som gårdbruker?

- ☐ Ja
- ☐ Nei

55. Hvorfor kunne du ikke delta på andre samling i prosjektet «Kvinner for landbruk»?

- ☐ Har begynt på utdanning
- ☐ Arbeid/oppgaver på gården
- ☐ Annet arbeid
- ☐ Ferie
- ☐ Økonomi
- ☐ Omsorgsoppgaver
- ☐ Har for mye å gjøre
- ☐ Synes prosjektet er uinteressant
- ☐ Andre årsaker, hvilke.....